

UDK 910.4(497.6)"18"

Izvorni znanstveni rad

EDIN RADUŠIĆ

Bosanci u Miss Irbynoj djelatnosti u javnom prostoru – univerzalni ili partikularni humanizam?

Apstrakt: Autor na osnovu analize putopisa u kojima se kao koautor pojavljuje Adeline Pauline Irby, posebno drugog izdanja putopisa *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe* (1877), te brojnih napisa u britanskoj štampi otvara pitanje uloge Miss Irby u kreiranju negativnog imidža muslimana, naročito bosanskih muslimana u kontekstu rješavanja Istočnog pitanja od 1860-ih do 1878. godine. U tom smislu propituje se Miss Irbyna ideologija i univerzalnost njenog humanizma.

Ključne riječi: Miss Irby, W. Gladstone, W. Holmes, Bosna i Hercegovina, Velika Britanija, Osmansko carstvo, hrišćani, muslimani, ustanak 1875-78.

Abstract: The author, based on the analysis of travel books in which Adeline Pauline Irby as a co-author appears, especially the second edition of *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe* (1877), and numerous writings in the British newspapers opens the question of Miss Irby's role in creating a negative image of Muslims, especially Bosnian Muslims, in the context of solving the Eastern Question from 1860s to 1878. In this sense, Miss Irby's ideology and the universality of her humanism are being discussed.

Key words: Miss Irby, W. Gladstone, W. Holmes, Bosnia and Herzegovina, Great Britain, Ottoman Empire, Christians, Muslims, Uprising 1875-1878.

Svako novo vrijeme, svaka nova generacija i svaki pojedinac, koji se bavi prošlošću ima pravo i obavezu da je propituje. Ovu pojednostavljenu definiciju odnosa historičara i predmeta njegovog istraživanja, prošlosti u najširem smislu, teoretski naučenu od svih historičara koji su prošli iole ozbiljnu historiografsku zanatsku školu, nije lako i bez posljedica primijeniti na konkretnom mjestu i pri apsolviranju konkretne teme. Općedruštvena cenzura i pritisak, politički kontekst, uskoprofesionalna cenzura, autocenzura i brojni drugi faktori u Bosni i Hercegovini često čine бесплодним prostor propitivanja. Kao da se svrstavanje u grupe za i protiv (bilo čega) podrazumijeva i kao da nije moguće biti samostalni mislilac (propitivač) pa makar i na nekom malom konkretnom mjestu iz prošlosti, bez unaprijed definirane namjere da se nešto etablirano kao istraženo, poznato, utvrđeno i vrednovano propita a ne da se nužno potvrdi ili

sruši. Puno je lakše potvrđivati ili rušiti nego propitivati, i tako historijske pojave, događaje i ličnosti svoditi na realniju mjeru.¹ Puno je lakše od heroja napraviti zločinca ili obrnuto nego od heroja napraviti čovjeka od krvi i mesa, čovjeka koji pripada svom vremenu i izložen je svim ličnim i kolektivnim vrijednosnim nazorima ili zabludama, čovjeka koji čini dobro i loše, mijenja sebe i svoje ponašanje tokom vremena. “Naše” branimo “historijskom istinom”, “revizionizmom drugih” ili “falsifikatima” prošlih generacija i dominantnih političkih struktura, tuđih država i ideologija.

U ovom tekstu pokušavam propitati djelatnost i život Miss Adeline Pauline Irby, staviti je u kontekst njenog vremena ali je i vrednovati iz sadašnjice te na dijelu njene aktivnosti otvoriti pitanje da li je “balkanska heroina i dobrotvorka” baš balkanska i da li je Miss Irby u njenom odnosu prema Balkanu ili još konkretnije prema Bosni prije svega: srpska/balkanska dobrotvorka, solidarna aktivna kršćanka ili humanistkinja? Da li je njen humanizam univerzalan ili partikularan? Zbog pomenutog konteksta svjestan sam da će rezultat ovog propitivanja biti teže prihvaćen nego da sam ja pojavno neko drugi ili da propitujem drugu osobu ili pojavu iz prošlosti. Moje propitivanje odnosa Miss Irby prema bosanskim muslimanima unaprijed, u gore navedenom kontekstu, postaje sumnjivo i gubi vjerodostojnost. Ili?

Predmet propitivanja u ovom tekstu nije dokazani Miss Irbyn humanizam prema balkanskim hrišćanima pod osmanskom vlašću i brojni primjeri angažmana i dobrote prema hrišćanskom dijelu stanovništva Bosne i Hercegovine u mirnodopskom razdoblju, posebno ljudima u nevolji u kontekstu velike istočne krize. Za taj dio je nagrađena raznovrsnom literaturom i kreiranim pozitivnim sjećanjem među srpskom kulturnom elitom.² U kontekstu jugoslavenstva, jugoslavenskog ujedinjenja i jedinstva i

¹ Dobro osmišljena velika međunarodna konferencija “Mjesto Prvog svjetskog rata u evropskoj historiji”, održana u junu 2014. godine a u suradnji Instituta za istoriju u Sarajevu, Instituta za studije istočne i jugoistočne Evrope (Regensburg), Istraživačkog centra za humanističke nauke mađarske akademije nauka (Budimpešta), Instituta za balkanske studije i trakologiju pri bugarskoj akademiji nauka (Sofija), Instituta za nacionalnu istoriju (Skoplje), Instituta za savremenu istoriju (Ljubljana), Hrvatskog instituta za povijest (Zagreb) i Centra za studije jugoistočne Evrope pri Univerzitetu u Gracu i prije njenog početka označena je negativno. Pokušala se politički spriječiti i nazvana je revizionističkom konferencijom poraženih. O atmosferi prije konferencije vidi izjavu Husnije Kamberovića od 1. 12. 2013. za portal radiosarajevo.ba. <https://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/kamberovic-konferencije-o-prvom-svjetskom-ratu-ce-biti/133401> (pristupljeno 15. 1. 2018).

² Povodom desetogodišnjice smrti Miss Irby objavljena je Mirkovićeva knjiga, koju je napisao s ciljem “da uberem nekoliko cvjetaka iz života i rada te plemenite duše, te velike srpske dobrotvorke”. Mirković1921,3; Milošević2016; Klub žena Srpskog prosvjetno kulturnog društva Prosvjeta nosi naziv Klub žena Mis Irbi. Službena stranica Prosvjete. http://www.prosvjeta.com.ba/prosvjeta/bosanski/sekcije/mis_irbi.html (pristupljeno: 21. 1. 2018). “Prosvjeta” svojim aktivnostima održava sjećanje na Miss Irby. Tako je 14. 9. 2011. u Sarajevu priredila omaž Miss Irby povodom stogodišnjice njene smrti. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/u-sarajevu-obiljezjena-100-godisnjica-od-smrti-mis-irbi/110914148> (pristupljeno: 21. 1. 2018). I druga srpska društva odtžavaju sjećanje na Miss Irby. Čolović / Čolović 2004.

podrške Srbiji kao Pijemontu Južnih Slavena nagrađena je i imenom jedne sarajevske ulice koja je preživjela političke turbulencije raspada Jugoslavije i bosanskohercegovačkih podjela. U ovom pristupu glavni fokus nije na Miss Irbynoj slici osmanske vlasti (to pitanje se samo usputno pojavljuje), već na kreiranje slike bosanskih muslimana, muslimana općenito i vrednovanje muslimanske vlasti u odnosu na imperijalnu kršćansku ili vlast kršćanskih balkanskih država, i to samo u segmentu odnosa prema Drugom – ovdje konkretno prema vjerskom i etničkom drugom. Pojednostavljeno, propitujemo Miss Irbynu ideologiju i univerzalnost njenog humanizma.

Engleski konzuli na službi u Bosni i Hercegovini, poglavito dugorezidirajući William Holmes, iako je i prije i u vremenu Istočne krize s Miss Irby došao u neslaganje s ocjenama stanja u provinciji, nisu nikada drastično odstupili od hvale punih narativa o njoj, njenim drugaricama i njenim aktivnostima u Bosni i Hercegovini. Posebno su, s pravom, hvalili njen i napor Miss Mackenzie za otvaranje škole za domaću žensku djecu, vjerujući da će to pokrenuti domaće Bosance da cijene obrazovanje njihove ženske djece.³ U jednom izvještaju upućenom ambasadoru Eliotu u Carigrad konzul Holmes pohvaljuje uspjeh Miss Irby i Miss Meckenzie i naglašava da je njihova škola počela da postiže bolje rezultate i da je utjecala na povećanje interesa domaćih pravoslavaca i katolika da obezbijede obrazovanje za svoju djecu.⁴ Čak i kada reagiraju i nastoje opovrgnuti po njima zlonamjernu propagandu i preuveličane ocjene o nesnosnom stanju i ugnjetavanju hrišćana u “Evropskoj Turskoj”, britanski konzuli ne spominju ime Miss Irby među onima koji to čine. Tamo se redovito sreće oštra kritika zlonamjerne propagande u Srbiji i slavenskim dijelovima Habsburške monarhije, pa čak i Ivan Franjo Jukić,⁵ ali ne i Miss Irby, iako je bilo razloga za to. Ocjena stanja u provinciji u putopisu *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*, u čijem je nastanku značajno participirala i Miss Irby (u prvom, a posebno u drugom izdanju), i konstantna antiturska (antimuslimanska) propaganda počesto su bili u opreci sa Holmesovom kreiranom slikom Bosne i odnosima na relaciji bosanskohercegovački muslimani – hrišćani. Po ocjenama literature njih dvoje su pripadali suprotnim taborima u pogledu na Istočno pitanje i mogućnostima reformiranja Osmanskog carstva na principima humanizma i jednakosti među ljudima, a posebno u uvjerenju da bi hrišćanske balkanske države bile napredak za domaće stanovništvo i britanske interese. Holmes je ocijenjen kao turkofil a Miss Irby kao slavenofil. Neki konzularni izvještaji, suprotno od Miss Irby, kreirali su

³ Ovaj projekat su započele engleskinje Irby i Mackenzie sredinom 60-ih godina 19. stoljeća, ali su nezgodne okolnosti spriječile njihovu namjeru da lično osnuju školu. Načinjen je prijedlog za društvo Kaiserswerth. Prijedlog je prihvaćen i školska zgrada je trebala biti urađena u ljeto 1869. godine. FO 195/950, Holmes-Eliotu, Sarajevo, 6. april 1869, no. 8.

⁴ FO 195/1031, Holmes-Eliotu, Sarajevo, 17. januar 1874, trgovinski izvještaj za 1873.

⁵ U jednom izvještaju se kaže da je Jukić podstrekač koji pobunjuje svoju pastvu. FO 195/553, Memorandum on Bosnia and Herzegovina by Mr. Sarell, 5. februar 1857.

pozitivnu sliku o odnosima domaćih muslimana i hrišćana i značajnom poboljšanju položaja hrišćana u prvoj deceniji provođenja reformi nakon Hatti-humajuna iz 1856.⁶ “Konzularna” slika položaja hrišćana u Bosni nije bila uvijek pozitivna,⁷ ali nije doprinosila ni stereotipizaciji unutrašnjih odnosa u tadašnjem bosanskohercegovačkom društvu.

Koliko god bila vrijedna Miss Irbyna aktivnost kao prosvjetiteljke i sufražetkinje, to je nije učinilo dobro poznatom osobom u Velikoj Britaniji. Miss Irby je u javni britanski prostor na velika vrata ušla tek nakon izbijanja ustanka u Bosni i Hercegovini 1875. godine, a još naglašenije nakon objavljivanja drugog izdanja knjige *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*.⁸ Za to izdanje ona je napisala nova tri poglavlja (o Bosni u vremenu ustanka), a Gladstone predgovor. Iako se do 1875. Miss Irby u štampi pojavljuje rijetko i usputno, više kroz prenošenje informacija o njenim prosvjetiteljskim aktivnostima, već tada se u britanskoj javnosti polahko gradi uzvišeno mjesto za nju što će u presudnim vremenima Istočne krize voditi situaciji u kojoj se mišljenje Miss Irby teško ili nikako ne propituje.⁹ Opširno pismo o stanju obrazovanja među hrišćanima u Osmanskom carstvu je stiglo i na Kongres društvenih nauka 1865. godine, u kome Miss Irby i Miss Mackenzie podsjećaju na obavezu Velike Britanije, kao garanta Pariskog mirovnog sporazuma iz 1856. godine i jednog od formalnog zaštitnika hrišćana u Osmanskom carstvu, da rade na obrazovanju hrišćanske djece i traže pomoć za finansiranje svojevrzne učiteljske škole u Sarajevu.¹⁰ Pozitivan imidž požrtvovane humanistkinje i prosvjetiteljke dodatno je građen njenim zalaganjem za pomoć unesrećenim izbjeglicama i obrazovanju djece izbjeglica u toku ustanka.¹¹ Kao uvod u jedno od Miss Irbynih brojnih pisama engleskim novinama pisanim u toku ustanka urednik je istakao da njihove čitatelje zanima **izvrstan i samopožrtvovan** (podcrtao E. R) posao koji Miss Irby i Miss Johnston

⁶ Na primjer vidi: *FO 195/625*, Holmes – Bulweru, Bosna Serai, 29. oktobar 1860, no. 63. Više o kreiranoj slici Bosne i unutrašnjim odnosima u njoj vidi u Radušić 2015, 176-187. i Radušić 2017, 339-340.

⁷ Vicekonzul Zohrab preko konzula Holmesa izvijestio je o slučajevima nejednakosti hrišćana. *FO 195/625*, Holmes – Bulweru, Bosna Serai, 29. oktobar 1860, no. 63.

⁸ Na primjer, godine 1867. nakon objavljivanja prvog izdanja pomenutog putopisa u engleskim novinama u *British Newspaper Archive* zabilježena su samo četiri novinska osvrti (*The Examiner*, 2. mart 1867; *Illustrated Times*, 9. mart 1867; *London Daily News*, 11. April 1867; *Illustrated London News*, 15. juni 1867), a samo u maju 1877. godine u istom korpusu novina njeno ime se, vezamo za ustanak i drugo izdanje putopisa, pominje čak 84 puta.

⁹ *The Norfolk Chronicle and Norwich Gazette*, 25. mart 1865, 6.

¹⁰ One prave paralelu između obrazovnog sistema Srbije pod osmanskom vlašću i autonomne Srbije. Ta komparacija, među drugim faktorima, ih navodi na zaključak da je neophodna promjena vlasti. *Sheffield Daily Telegraph*, 11. oktobar 1865, 8.

¹¹ U pismu uredniku *Morning Posta* (27. decembar 1875, 7) Miss Irby ističe “This Fund will be applied to rescuing, bringing up, and educating the destitute children of the fugitives”.

obavljaju među bosanskohercegovačkim izbjeglicama.¹² Na drugim mjestima se naglašeno pohvaljuje njen **plemeniti posao** (podcrtao E. R).¹³ *The Liverpool Mercury* u tekstu u kojem se traži podrška Srbiji, njenoj borbi za punu nezavisnost, oslobađanje balkanskih hrišćana ispod “turskog jarma” i teritorijalno širenje (i na Bosnu), smješta Miss Irby među osobe čija se imena prepoznaju kao sudbonosna u mnogim srpskim domovima.¹⁴

Iako je i ranije engleskoj javnosti bila poznata po svojim pisanjima o osmanskim provincijama,¹⁵ važna tačka na kojoj ona vidljivije ulazi u javni prostor bila je objavljivanje prvog izdanja njenog i Mackenzieovog putopisa pod naslovom *The Turks, the Greeks, and the Slavonas: Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*.¹⁶ Putopis šalje poruku koja ima težinu svojevrsne političke agende za čije ostvarenje će se, ubuduće, Miss Irby bezrezervno zalagati i žrtvovati. Ona historiju Balkana i Evrope u dobroj mjeri posmatra kroz prizmu sukoba hrišćanstva i islama. Za nju (i Miss Mackenzie) model kome treba težiti u rješavanju pitanja osmanske i muslimanske vlasti u Evropi jeste srpska autonomna kneževina koju ona naziva slobodnom Srbijom (*Free Serbia*), čime pravi razliku u odnosu na ostale “srpske zemlje” pod vlašću Islama (uključivo Staru Srbiju i Bosnu i Hercegovinu).¹⁷ Srbija u njenom razumijevanju kretanja među balkanskim hrišćanima postaje ideal kome se teži.¹⁸ Period osmanske vlasti je mračni period u kome vlada nered i *zulum* a u Srbiji je sve drugačije, bolje.¹⁹ Srbe je prepoznala kao narod koji ima najveći potencijal za stvaranje nacionalne države na modernim principima.²⁰ U tom smislu je dosta pažnje posvetila historiji srpske države i srpskim herojima koji su se isticali u borbi protiv osmanske vlasti.²¹ Nije se bavila iseljavanjem i progonom Slavena muslimana iz

¹² *The Bradford Observer*, 18. oktobar 1876, 3.

¹³ *The Daily News*, 19. juni 1877, 2.

¹⁴ *The Liverpool Mercury*, 15. juni 1864, 5.

¹⁵ Na ovakvu konstataciju nailazimo u engleskoj štampi još 1865. godine. “... Miss Irby and Miss Muir Mackenzie, already known to the public by their writings on the Turkish provinces...” *The Norfolk Chronicle and Norwich Gazette*, 25. mart 1865, 6. Vjerovatno se to odnosilo na njen udio u nepotpisanim opisima južnoslavenskih zemalja objavljenim 1865. Mackenzie / Irby 1865.

¹⁶ Mackenzie / Irby 1867. Putopis je preveden na srpski jezik i objavljen naredne godine. Mackenzie / Irby 1868.

¹⁷ Mackenzie / Irby 1867, 120.

¹⁸ Mackenzie / Irby 1867, 75, 66.

¹⁹ “... but then in Serbia *everything* is different. There they have good roads, good judges, peace and prosperity; here there is nothing but disorder and *zulum*” (*Turk.*, violence and oppression).” Mackenzie / Irby 1867, 120. Vidi i stranu 121.

²⁰ Slične zaključke o prepoznavanju potencijala Srbije i srpskom karakteru Bosne i Hercegovine iznosi i P. Mirković. Mirković 1921, 9.

²¹ Mackenzie / Irby 1867, 121; “But the name of Milosh shall be remembered by the Serbian people as long as the world and Kóssovo endure.” Mackenzie / Irby 1867, 176.

izrastajuće srpske države, a samo je usputno otvorila pitanje budućnosti bosansko-hercegovačkih muslimana. Iznijela je stanovište da bi Slaveni muslimani mogli dobiti dobre uslove u političkom dogovoru s nekom južnoslovenskom zajednicom koja je već slobodna (Srbija, Crna Gora), ali problem predstavljaju zemljoposjednici.²² Kao svojevrsni izuzetak navedeni su stolački Rizvanbegovići koji su održavali dobre odnose s kršćanima.²³

Poruku autorica o ugnjetavanju hrišćana u evropskom dijelu Carstva prepoznala je i britanska štampa nakon pojavljivanja putopisa,²⁴ a doprinos “ranijeg dijela putopisa” (iz 1867) u “razotkrivanju” nesigurnog položaja hrišćana pod “turskim gospodstvom” i neuspjeha osmanskih reformi istakao je i W. Gladstone u predgovoru drugom izdanju knjige iz 1877. godine.²⁵

Kreiranje slike o “okrutnim Turcima”, “barbarima i ugnjetačima hrišćana” postaje posebno važno nakon otvaranja Istočne krize 1875. godine i agresivnog povratka W. Gladstonea na britansku političku scenu poslije zločina osmanskih paravojnih snaga nad bugarskim hrišćanima (“Bulgarian atrocities”). U svrstavanju bosanskih muslimana u okrutne Turke (“cruel Turks”), pored drugih, kao što su bili Arthur Evans, Dr. Canon Liddon, Malcolm MacColl i Miss Mackenzie,²⁶ značajno udjela imala je i Miss Irby. Ona je u tri novonapisana poglavlja za drugo izdanje putopisa kao i u brojnim pojavljivanjima u britanskim novinama, što kao autorica pisama uredništvima, što kao predmet novinarskih napisa vezanih za putopis i uopće stanje u pobunjenoj provinciji, britansku i šire evropsku javnost upoznavala s vlastitim “svjedočanstvima” i “svjedočanstvima” drugih osoba od punog povjerenja (kako ih je ona opisivala). To je sve zajedno kreiralo monoperspektivnu sliku stanja

²² Mackenzie / Irby 1867, 256.

²³ Mackenzie / Irby 1867, 308.

²⁴ U podužem osvrtu na putopis u *Illustrated Timesu* se ističe “Mackenzie and Irby have done a most valuable service to Great Britain and to the world at large. The heel of the Turkish conqueror has been pressed heavily upon the necks of the people subjects to his domination; there is everywhere a strong disposition to resist, and to throw off the yoke of the oppressor; ...” *Illustrated Times*, 9. mart 1867, 155.

²⁵ “I however attach not a less, perhaps even a greater, importance to the less exciting picture which is drawn in the older part of the work. By the simple, painstaking communication of the particulars supplied from daily experience, it presents to us in comparatively quiet landscape, rayah life, under Turkish mastery, in the best condition it could attain, after many long years of peace for the Empire abroad, and of reforms promised at home, with facilities for effecting them such as are not likely to return. And what was rayah life under these happier circumstances? It was a life never knowing real security or peace, except when the Government and its agents were happily out of view. A life which never had any of the benefits of law, save when the agents of the law were absent. A life in which no object, that was valued, could be exposed. A life which left to the Christian nothing, except what his Mahommedan master did not chance to want.” Mackenzie / Irby 1877, XIII-XIV.

²⁶ O kreiranju slike stanja i odnosa u Bosni ovog antiturskog fronta vidi više u mojim radovima Radušić 2015 i Radušić 2017.

na Balkanu i posebno u Bosni i Hercegovini – pravde i nepravde, dobra i zla, civilizacije i barbarstva. Njeni izvještaji i pisma za novine, i posebno drugo izdanje spominjanog putopisa s Miss Irbynim dodacima, sada pod nazivom *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*,²⁷ široko su korišteni od strane Gladstonea i imali su veoma važnu ulogu u stigmatizaciji osmanske vlasti i muslimana u cjelini.²⁸ Njemu je to dobro poslužilo u njegovoj antiturskoj kampanji (istovremeno i protiv politike vladajućih konzervativaca u Istočnom pitanju) kao svojevrsna “bosanska dopuna” turskom masakru u Bugarskoj.²⁹ Gladstone je s pravom britansku javnost i kreator politike u Velikoj Britaniji upozoravao na zločine koje su nad bugarskim hrišćanskim stanovništvom učinili Turci (bašibozuci) i tražio zaštitu za nevine, ali je propustio da govori o zločinima bugarskih ustanika nad bugarskim muslimanskim stanovništvom.³⁰ U cilju alarmiranja javnosti on je, za razliku od premijera Disraelia, koji je umanjivao važnost zločina u Bugarskoj, višestruko preувелиčavao broj ubijenih hrišćana, očekujući oštriju osudu javnosti i direktniju političku posljedicu ako brojka stradalih bude mnogo veća. Rezultat je postignut. Bugarski događaji će

²⁷ Mackenzie / Irby 1877. Ovim putopisom, među ostalima, bavio se Omer Hadžiselimović, ali bez naglašenijeg propitivanja kvalitete informacija i otvaranja pitanja jednostranog kreiranja slike. Hadžiselimović 1991, 1-7; Hadžiselimović 1989. Mnogo više kritičkog pristupa, ali iz perspektive ženskih studija, pokazao je Andrew Hammond. Hammond 2010, 57-75. U okviru širih studija koje tretiraju britansku putopisnu literaturu o Balkanu u dugom 19. stoljeću, tretiran je i putopis *Travels in the Slavonic provinces*. Larson 1995; Savić 2008. Posebno je vrijedan tekst Ane Savić, koja je putopisu *Travels in the Slavonic provinces* (Mackenzie / Irby 1877) posvetila cijelo drugo poglavlje (“Discovery of the Balkans: Mackenzie and Irby’s *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe?*”, 72-122). Ona percepciju Balkana ove dvije autorice smješta u kontekst podrške vesternizaciji Balkana, a njihov osjećaj dužnosti prema balkanskim kršćanima povezuje s njihovim percipiranim strahom za kršćanstvo od miješanja orijentalne i kršćanske tradicije na Balkanu. Na Mackenzie-Irby percepciju Balkana utjecao je i osjećaj nelagodnosti zbog karaktera političkih odnosa Velike Britanije s Osmanskim carstvom, “tradicionalnim drugim, prema kome se Zapad samodefinirao”. Savić 2008, 8-9. U tom smislu Ana Savić na više mjesta nudi zanimljiva komparativna zapažanja poput onog na strani 102, o tome da se o obrazovanju koje poduzimaju Slaveni gradi pozitivna slika, za razliku od prikaza muslimanskog odgoja koji je pun rasnih stereotipa. Savić 2008, 102. O Miss Irby vidi i Anderson 1966.

²⁸ U predgovoru Gladstone ne razdvaja osmansku vlast i muslimane u ugnjetavanju hrišćana: “A life which left to the Christian nothing, except what his Mahommedan master did not chance to want. A life in which wife and daughter, the appointed sources of the sweetest consolation, were the standing occasions of the sharpest anxiety.” Mackenzie / Irby 1877, XIII.

²⁹ Svoj pamflet sa suštinskim zahtjevima za progonom osmanske vlasti iz Bosne i Bugarske Gladstone je objavio pod naslovom *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, Gladstone 1876. Detaljnije o Gladstoneovim političkim metodama i ciljevima u ovom pitanju vidi u Millman 1979, posebno strana 246. Iako se stvarala slika o Turcima kao azijskim barbarima Knaplund upozorava da je Gladstoneu, zbog uloženog britanskog novca u Osmansko carstvo, u političkom smislu bilo bliže rješenja očuvanje Osmanskog carstva uz davanje autonomija hrišćanskim zemljama na Balkanu. Knaplund 1970, 132-133.

³⁰ Bourne 1970, 129.

biti iskorišteni od strane Gladstonea za pokretanje velike kampanje u Britaniji za protjerivanje “Turaka iz Evrope”, što će promijeniti odnos snaga za i protiv osmanske (muslimanske) vlasti u evropskom dijelu Carstva, kako u javnom mnijenju tako i među profesionalnim političarima.³¹

Poglavlje o Bosni 1875. godine Miss Irby počinje “konstatacijama” o “turskom potopu” i o stoljećima dugoj muslimanskoj represiji i tiraniji nad Južnim Slavenima.³² U pogledu društvenih odnosa, ona osmansku vlast ocjenjuje kao vlast orientalnih barbara,³³ a Bosnu kao najbarbarskiju od svih osmanskih pokrajina u Evropi.³⁴ U tom smislu ona Bosnu definira kao bijedno siromašnu zemlju koja je u to stanje dovedena višestoljetnom osmanskom dominacijom.³⁵ U kontekstu Istočne krize Miss Irby piše da je položaj hrišćana nesigurniji nego ikad prije. Iako usputno pominje da se ubijanja i nasilje dešavaju na svim stranama,³⁶ ona se naglašeno fokusira na nasilja nad bosanskohercegovačkim hrišćanima. Nastojala je ubijediti donosioce odluka u Velikoj Britaniji da je rješenje oslobodanje kršćana od osmanske vlasti. Po njoj je minimum ispod kojeg se ne smije ići davanje autonomije Bosni, Hercegovini i Bugarskoj.³⁷

U novim poglavljima u putopisu Miss Irby je navodila najgore primjere nasilja nad bosanskohercegovačkim hrišćanima, ali bez provjeravanja tačnosti navoda iz druge perspektive. S dosta uspjeha su ona i drugi, koji su pripadali antiturskom frontu, ubjeđivali englesku i svjetsku javnost da se u Bosni vrše stalna nasilja nad hrišćanima, muškarcima, ženama i djecom, uključujući i najbarbarskiju i najstrašniju smrt nabijanjem na kolac, s porukom da konkretni primjeri koji su navođeni nisu izolirani slučajevi takve vrste nasilja već paradigmatični primjeri odnosa vlasti i muslimanskog stanovništva prema bosanskim hrišćanima. Kao nesporne prenosila je informacije o nabijanju hrišćana na kolac i pečenju živih ljudi na vatri.³⁸ Konkretno,

³¹ Detaljnije o utjecaju ovih događaja na britansku politiku prema Bosni i Hercegovini vidi u Radušić 2013.

³² Mackenzie / Irby 1877, 6.

³³ Mackenzie / Irby 1877, 25, 66.

³⁴ Mackenzie / Irby 1877, 1.

³⁵ Mackenzie / Irby 1877, 6-8.

³⁶ Na nasilje nad muslimanskim stanovništvom ukazivao je britanski konzul Holmes u službenim konzularnim izvještajima, od kojih su neki stigli i do britanskih novina. Kao primjer vidi: *The Derby Mercury*, 8. septembar 1875.

³⁷ “Nothing short of self-government for Bosnia, Bulgaria, and Herzegovina should satisfy us.” *The Bradford Observer*, 18. oktobar 1876, 3.

³⁸ “At the present moment of licensed insult and revenge (autumn of 1875), we hear of Christians being impaled and flayed alive, and cruelties of the worst ages committed on helpless women and children.” Mackenzie / Irby 1877, 9. Važan sudionik antiturske kampanje, Malcolm MacColl, koristio je autoritet Miss Irby u propagandi da se barbarska smaknuća nabijanjem na kolac u Bosni sve od početka ustanka dešavaju “na dnevnoj bazi.” “... such atrocities were of ‘almost daily occurrence. The

ponovila je navode Dr. Canon Liddona i Malcolma MacColla³⁹ o nabijanju na kolac izvjesnog Rade Bujjića,⁴⁰ i dodala informacije o umorstvu tom strašnom smrću tri druga čovjeka, kao i o ubistvima žena i djece.⁴¹ Miss Irby u putopisu navodi zločin nad mirnim seljacima koji su počinili “Turci” iz Glamoča 12. jula 1876. godine.⁴² Također, više puta navodi i druge brojne primjere nasilja nad hrišćanima kao, na primjer, brutalnost osmanske vojske u Bosni, paljenje i uništavanje sela, ubistva i ranjavanje mirnih i nevinih seljaka.⁴³ Nekada se kao počiniozi zločina navode osmanski vojnici (redovni i redifa sastavljena od domaćih Muslimana), nekada se navodi da to čine Turci bez konkretiziranja o kome se tačno radi,⁴⁴ dok je u nekim slučajevima u njenom pisanju sasvim jasno da ugnjetavanje i nasilje nad hrišćanima čine domaći bosanski muslimani (“tiranski”, “objiesni”, “fanatični”, “koljači”), grupno⁴⁵ ili poimenično.⁴⁶ Istina, srećemo se i sa ocjenom da seljaci manje trpe nevolja od

impalements that have taken place in Bosnia since the beginning of the insuraction are to be reckoned by scores, as Mister Arthur Evans and miss Irby are know well.” *The Daily News*, 19. juni 1877, 2.

³⁹ MacColl 1877, 358-60. Canon Liddon je davao dodatna objašnjenja i nove navode u engleskim novinama, ponavljajući da Turci koriste metodu nabijanja na kolac u gušenju ustanka u Bosni. “The Turks have employed impalement in their suppression of te recent insuraction.” *The Times*, 23. 1. 1877. Isto pismo je objavljeno i u još nekim novinama. Vidi; *Manchester Journal, and General Advertiser*, 27. 1. 1877, 2.

⁴⁰ MacColl 1877, 358-60.

⁴¹ Mackenzie / Irby 1877, 30.

⁴² Mackenzie / Irby 1877. 52.

⁴³ *South Wales Daily News*, 11. juli 1877; U pismu objavljenom u *The Daily Newsu* (22. 5. 1877), *The Manchester Courrieru and Lanchasire General Advertiseru* (23. 5. 1877) i *Dublin Evening Mailu* (23. 5. 1877) navodi se nasilje osmanske vojske nad ženama u selu Tičevo.

⁴⁴ Mackenzie / Irby 1877, 9. “... a certain Jovo from the village of Medjedj was cut to pieces, and his two children flung into the water ...” Mackenzie / Irby 1877, 37.

⁴⁵ “The Bosnian Mussulmans are very oppressive ...” Mackenzie / Irby 1877, 66; “Bosnia was the bulwark of Islam against Western Europe.” (Mackenzie / Irby 1877, 6); “In a season of perfect quiet (1871-2) some fierce Mussulmans of Serajevo swore to cut the throats of the Christians if they dared to hang bells in the tower of their new church.” (Mackenzie / Irby 1877, 9); “He urged us not to venture into Bosnia at a time when the desperate rising of the crushed and abject Bosnian Christians would call forth a terrible vengeance from the armed and fanatical Mahommedan population.” (Mackenzie / Irby 1877, 24); “In reply to our inquiries, they told us they had known instances of girls being carried off by Mussulmans in the villages in the neighbourhood of Banjaluka ...” (Mackenzie / Irby 1877, 27); “... troop of Mahommedan volunteers, that is, to collect a band of licensed and fanatical marauders.” (Mackenzie / Irby 1877, 32); “They were incessantly harassed by Mussulman bands, composed of the worst murderers and evildoers, who violated women, carried off maidens, and seized whatever property they found...” (Mackenzie / Irby 1877, 36) “... Bosnian Mussulmans had begun to spread the report that the Sultan would decree the massacre of every Christian in the land, in order that Bosnia might be preserved intact for the Faithful.” (Mackenzie / Irby 1877, 42).

⁴⁶ “... in Serajevo, ... where the Turks are on their best behaviour, ... a dervish, named Hadji Loya, met in the road near the town of Serajevo, a Pravoslav priest on horseback. He ordered him to

muslimana nego od vladinih činovnika, jer je zemljoposjedniku u interesu prosperitet njegovog zakupnika.⁴⁷

W. Gladstone se u nekoliko navrata pojavljuje kao posrednik koji Miss Irbyna pisma sa svojim komentarima, koji su pojačavali snagu navodima u pismima, prosljeđuje uredništvima novina.⁴⁸ Diskurs njenih napisa, propagande, dobrotvorne i političke agitacije na koji nailazimo u britanskoj štampi u osnovi se nije razlikovao od poruka koje su poslone u drugom izdanju putopisa. Miss Irby drži stranu ustanicima,⁴⁹ stalno ukazuje na teško stanje hrišćanskih izbjeglica iz ustaničkih područja i poziva na hrišćansku solidarnost,⁵⁰ ukazuje na ugnjetavanje i patnje hrišćana,⁵¹ na raznovrsno nasilje, zločine i okrutnosti "Turaka" (uključivo i bosanskohercegovačke muslimane) nad hrišćanima u Bosni,⁵² te na, kako je već istaknuto, najstrašnije

dismount, telling him, "Bosnia is still a Mahommedan country; do you not see that a Turk is passing? Dismount instantly!" Mackenzie / Irby 1877, 21. "A fierce Beg, named Osman Aga, from Dervend, on the post-road to Serajevo, sallied forth and effectively checked for a time the rising in that neighbourhood by the massacre of many defenceless men, women, and children." (Mackenzie / Irby 1877, 30). "... most cruel Bosnian Begg of Serajevo, Cengić Aga ..." (Mackenzie / Irby 1877, 31). "Mahmoud Muftic, in the middle of the town, cut off the right hand of Pejo Savanević. Osman Shabic killed Josef Ervachenin in his own house, and flung the body into the middle of the road in the wood. Achmet Asnada killed Jovo Uvković in the village of Timara, together with another whose name I do not know. Also Sefto Jakupović, whom Faim Effendi let go that he might kill and rob the Christians, killed a housefather in his house in the village of Timar. In the quarters of the Turkish redif at Gradishka, he killed a peaceful villager from Kobatovca. (Mackenzie / Irby 1877, 38).

⁴⁷ Mackenzie / Irby 1877, 12.

⁴⁸ *The Daily News*, 22. 5. 1877. Isto pismo su prenijele i druge novine. *The Manchester Courier and Lancashire General Advertiser*, 23. maj 1877; *Dublin Evening Mail*, 23. maj 1877.

⁴⁹ *Bradford Observer*, 18. oktobar 1876.

⁵⁰ *The Daily News*, 17. novembar 1875; *The Norwich Mercury*, 11. decembar 1875; *Bradford Observer*, 18. oktobar 1876; *Blackburn Times*, 16. septembar 1876; *The Scotsman*, 13. juni 1876; *Western Gazette*, 7. juli 1876. U apelu za pomoć izbjeglicama i za prikupljanje sredstava u fond Miss Irby i druge fondove slične namjene, bio je uključen i Edward Freeman iz britanskog konzulata u Sarajevu. *Pall Mall Gazette*, 20. novembar 1875. Štampa je prepoznala prednost Miss Irby nad ostalim agencijama koje su osnivane za pomoć izbjeglicama u njenom poznavanja jezika i stanja u zemlji (*Essex Herald*, 3. oktobar 1876), stvarne aktivnosti agencije na terenu i mogućnosti praćenja njenog rada. "This was the only actually working fund at present, of which any direct information could be obtained, as needing help in kind, apart from money. *Nottinghamshire Guardian*, 22. septembar 1876.

⁵¹ "... if there were the least suspicion that a Christian had received help he would be beaten and robbed or put in prison by the fierce and hungry Mussulmans. Iz jednog od pisama Miss Irby britanskim novinama *London Daily News*, 16. November 1876; Vidi i *Bradford Observer*, 18. oktobar 1876; *Edinburgh Evening News*, 15. juli 1876.

⁵² "Frightful atrocities have been committed in Bosnia since the proclamation of the Reforms, which have so angered the Mahomedan population ..." Citat je iz pisma Miss Irby koje je objavljeno u više novena. Vidi: *The Norfolk Chronicle*, 8. april 1876. U pismo iz Knina od 18. maja 1877. godine Miss Irby zaključuje da hrišćanske izbjeglice stalno pristižu, muškarci da spasu glavu a žene čast. *London Daily News*, 26. maj 1877. Slične stavove o nasilju nad hrišćanima vidi i u *Blackburn*

oblike umorstva ljudi.⁵³ Naprimjer, Miss Irby je poslala pismo londonskom *Timesu* u kojem svjedoči da su Turci u blizini Grmeč planine žive hrišćanske čobane nabili na kolac i žive ih pekli na vatri.⁵⁴ Iako nikada nije bez sumnje dokazano da su počinjena ubistva izvršena ili da su izvršena na način kako su ih opisali Canon Liddon, M. MacColl i Miss Irby,⁵⁵ njihovo pojavljivanje u javnom prostoru ostaviće dubok trag i doprinositi kreiranju slike o “najvažnijoj liniji između nas i njih”: hrišćanstva i islama, “Zapada i Istoka, Polumjeseca i Krsta, Biblije i Kur’ana.”⁵⁶

Engleska štampa je podržavala i promovirala Miss Irbynu aktivnost na zbrinjavanju, prehranjivanju, liječenju i obrazovanju izbjeglica s područja zahvaćenim ustankom. Često se prenose informacije o takvim aktivnostima i njeni apeli za prikupljanje novca u fond osnovan u tu svrhu. Povremeno Miss Irby daje dosta detaljne informacije s terena navodeći konkretne posljedice ustanka za unesrećene ljude i mjere koje ona poduzima da se nesreća umanjí.⁵⁷ Zanimljivo je da se kao posrednik u prosljeđivanju pisma takvog sadržaja pojavljuje i britanski vicekonzul u Sarajevu Edward Freeman.⁵⁸ U njenim humanitarnim aktivnostima na terenu i u procesu prikupljanja priloga u Velikoj Britaniji za humanitarni rad, fokus je na zbrinjavanju hrišćanskih izbjeglica i pomoć hrišćanskom stanovništvu.⁵⁹ Istina, Petar Mirković navodi slučaj kako se Miss Irby, dok je dijelila pomoć u Strmici u Dalmaciji u zimu 1878-79, obratilo više muslimanskih

Times, 16. septembar 1876; *Western Gazette*, 7. juli 1876; *Darlington & Stockton Times*, *Ripon & Richmond Chronicle*, 26. maj 1877.

⁵³ U tekstu pod naslovom “Turkish barbarities in Bosnia” objavljenom u *The Timesu* (5. oktobar 1876) obavještava se britanska javnost da svaki ustanik uhvaćen s oružjem u rukama može očekivati da bude nabijen na kolac, uz detaljan opis postupka i strahota umiranja. Tekst M. MacColla su prenijele i još neke novine. *Shepton Mallet Journal*, 6. oktobar 1876.

⁵⁴ “In the month of May, the Turks of Sauzki seized the Bosnian shepherds Vase Tube, Brankovich, and Oljaca of Dobor, brought them up the wood near the Germech mountains, impaled them alive and roasted them at a fire ...” MacColl 1877, 373. Ovakva jednostrana slika prihvata se i u novijoj evropskoj historijskoj literaturi. Reid 2010, 442.

⁵⁵ Detaljno o ovom slučaju vidi u Radušić 2015, 176-87. Posebno se istraživalo ubistvo Rade Bujčića, za kojeg su austrijske vlasti izjavile da se radilo o odmetniku koji je poslije pljačke uhvaćen, nemilosrdno ubijen a njegovo mrtvo tijelo nabijeno na kolac. O tome je nakon detaljne istrage izvijestio britanski konzulat iz Sarajeva. *FO 195/1143*, Holmes-Elliot, Sarajevo, 30 maj 1877, no. 50; Radušić 2015, 186-87.

⁵⁶ Ovako je prikazivač prvog izdanja putopisa Miss Mackenzie i Miss Irby razumio glavnu poruku auctora. *Illustrated Times*, 9. mart 1867, 155. U drugom izdanju putopisa nailazimo na potcrtavanje granice između barbarske Azije i civilizirane Evrope. “We visited Turkish Gradishka ... and found ourselves once more amid the Oriental barbarism, the dirt, squalor, and misery which everywhere mark the frontier line of the Asiatic encroachments into Europe.” Mackenzie / Irby 1877, 25.

⁵⁷ *Morning Post*, 27. decembar 1875, 7; *South Wales Daily News*, 11. juli 1877.

⁵⁸ Jedno takvu Miss Irbyno pismo Freeman je proslijedio *The Timesu*, a objavljeno je i u drugim novinama. *Manchester Journal*, and *General Advertiser*, 27. 1. 1877, 2.

⁵⁹ Zanimljivo je uporediti pristup Miss Irby i Florence Nihtihgale. Iako se nisam bavio detaljno aktivnosti ove druge, upada u oči njeno insistiranje na pomoći bolesnim i ranjenim na obje strane u ratu. *The Daily News*, 16. avgust 1876, 2.

porodica za pomoć i da ona nije pravila razliku između gladnih muslimanima i hrišćana. Kada je neki od prisutnih hrišćana predložio da se muslimanima ne pruži pomoć, Miss Irby je odgovorila: “Može li Musliman osiromašiti i gladan biti.”⁶⁰

U toku svoje cjelokupne aktivnosti Miss Irby je iskazivala veliku solidarnost i simpatije prema Srbima. Takvi primjeri simpatija prema Srbima su mogu naći i u njenim putopisima i novinama, ali se takva osjećanja ne iskazuju prema bosanskim muslimanima, koji su, očito, smješteni u grupu onih koji čine ili podržavaju zločine nad hrišćanskom rajom. Domaće muslimane, posebno begove, opisuje kao nezna-lice, korumpirane, lijene, fanatične i kao “okovana čudovišta.”⁶¹ Ovaj odnos prema muslimanima, kao i opis jednog dječaka u putopisu otvara pitanje Miss Irbinog univerzalnog humanizma i navodi na zaključak o orijentalističkom diskursu u pisanjima Miss Irby. “... *jedan turski dječak (muslimanski, naglasio E. R) od šesnaest godina, sin bosanske age, bio je potomak najgore vrste bosanskih muslimana. Bio je subonjav i malen, bezbojnih očiju, pramenovi plave kose izvirivali su ispod crvene maramice koja je bila vezana oko prljave bijele lanene kape, dječakovo lice je bilo staro s pomiješanim izrazom okrutnosti, grabežljivosti i prepredenosti.*”⁶²

* * *

Da li je, na osnovu onoga što smo do sada naveli, slika Bosne i Hercegovine, hrišćana i muslimana i njihovih međusobnih odnosa u osmanskome kontekstu bila potpuna? Da li je cilj pisanja Miss Irby i sveukupne njene aktivnosti, kako je u predgovoru drugome izdanju knjige *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe* napisao W. Gladstone, širenje vidika svima u Engleskoj da se Osmansko carstvo ne može transformirati i organizirati na principima jednakosti i humanizma? Može li se reći da je i njen politički cilj bio isti kao onaj engleskog liberalnog vođe – progon osmanske (muslimanske) vlasti iz Evrope - pri čemu propagatori tog kursa politike nisu imali isti kritički standard u političkom zahtjevu za primjenom koncepta društvene jednakosti i slobode za sve narode i sve prostore. Osmanska vlast nad evropskim hrišćanima i Osmansko carstvo u cjelini, koje je imalo problema s transformacijom društva od koncepta tolerancije ka konceptu jednakosti, *bilo je poželjno mjesto stalnih kritika i napada svih* (posebno britanskih) *sljedbenika doktrina evropskog liberalizma i Francuske revolucije.*⁶³ Posebno Gladstonea. S druge strane, on i sljedbenici

⁶⁰ Mirković 1921, 57.

⁶¹ Mackenzie / Irby 1877, 6-8.

⁶² “... a Turkish boy of sixteen, the Son of Bosnian Aga, was after the worst type of Bosnian Mussulmans. He was lank and small, with colourless eyes; wisps of sandy hair escaped from the red handkerchief which was tied round a dirty white linen cap; his weazened boy's face was old with an expression of mingled cruelty, rapacity, and cunnings” Mackenzie / Irby 1877, 33; Hadžiselimović 1991, 5.

⁶³ Jelavich 1973, 11.

pomenute doktrine uopće ili dovoljno pažnje nisu poklanjali položaju Drugog (muslimana, uključivo i Slavene muslimane) u izrastajućim hrišćanskim balkanskim kneževinama (na primjer u Srbiji).

Da li je polazna tačka kreiranja britanskog i svjetskog javnog mnijenja u ukupnoj djelatnosti Miss Irby bio univerzalni humanizam i empatija prema donjim političkim, socijalnim i ekonomskim slojevima i svima onima koji trpe, prema bilo kojem Drugom u bilo kojoj državi, bila ona imperijalna ili nacionalna, muslimanska ili kršćanska? Za njenog “patrona” W. Gladstonea i engleske liberale poznata historičarka Barbara Jelavich je napisala da su (s pravom) bili iskreno ogorčeni na ono za što su oni smatrali da je zločinačko političko stanje u Osmanskom carstvu, posebno na Balkanu, ali da s istim kritičkim stavom nisu gledali na uslove svojih podanika ili uslove njihovog vlastitog naroda. Sličnu sljepoću su iskazivali i kada su u pitanju bili muslimani u Carstvu i sultanove obaveze prema njima, a malo ogorčenja su pokazivali i na ponavljane hrišćanske svireposti nad muslimanskim civilima u vremenima kriza.⁶⁴

Vjerovatno se može zaključiti da je i Miss Irby u tom smislu bila proizvod civilizacijskog konteksta iz kojeg je iznikla, a koji je u značajnoj mjeri bio određen orijentalizmom, osmanizmom i balkanizmom.⁶⁵ Izostanak ozbiljnijeg pokušaja da razumije drugačije društvene i političke jedinice izrasle na drugačijim (ne manje vrijednim) civilizacijskim izvoristima, navodi nas na zaključak da je i kod Miss Irby bio značajno prisutan evropski samoesencijalizam i osjećaj kršćanske ispravnosti i moralne nadmoći.

Konkretno, da li je kreirana slika o situaciji u Bosni od strane Miss Irby (i Miss Makenzie) u putopisima i u brojnim britanskim novinama potpuna (prava) slika stanja, prije svega muslimana, hrišćana, njihovog međusobnog odnosa, posebno u vremenu krize? Jedan drugi putopis pod nazivom *Reminiscences of Bosnia*⁶⁶ i osvrt na njega u listu *Pall Mall Gazette* ponudili su britanskoj javnosti drugačije viđenje stanja u Bosni i Hercegovini i indirektno uputili kritiku dominantno prihvaćenoj slici, u značajnoj mjeri kreiranoj pisanjima i promoviranjima Miss Irby. Nepotpisani autor osvrta u *Pall Mall Gazette*, uz opću ocjenu da se radi o ličnom viđenju i malom prilogu poznavanju stanja u Bosni i na Balkanu, zaključno je istakao veliku vrijednost pomenutog putopisa: “Bilo bi uljudno uputiti komplimente Miss S. L. B. na njenom iskrenom pominjanju brojnih malih slučajeva koji pokazuju da je Turčin također čovjek ako ne i brat. Kao činjenice, ona opisuje i dobro i loše u Bosni. **Mnogi putopisci opisujući Turke vide samo loše** (podcrtao E. R).⁶⁷ Među one koji vide

⁶⁴ Jelavich 1973, 154-155.

⁶⁵ Više o sličnostima i razlikama ovih koncepata vidi u: Said 1999; Eldem 2011,89-102; Todorova 1999; Jezernik 2010.

⁶⁶ An English Lady (S. L. B.) 1877.

⁶⁷ “It would be scarcely polite to compliment Miss S. L. B. on her candour in mentioning numbers of little points which show that the Turk also is man if not a brother. As a matter of fact, however, she

samo loše kod muslimana (Turaka) autor bez sumnje uključuje i Miss Irby koja se direktno proziva da dezinformira javnost o tome kako su kršćani bili pošteđeni ugnjetavanja samo u Sarajevu zbog prisustva stranih konzula. Pozitivno iskustvo Miss S. L. B., pomoć i dobrotu i muslimana i hrišćana na koju je u unutrašnjosti Bosne nailazila, rušilo je iznad pokazanu stereotipnu sliku o kontinuiranom nehumanom ponašanju bosanskih muslimana. Za razliku od ovakvog multiperspektivnog pristupa, na drugoj strani su se nalazili, kako sam autor osvrtu piše, fanatični ljubitelji Slavena i turkomrsci od zanata (“fanatical Slav-lovers and professional Turk-haters”).⁶⁸

IZVORI

British Newspaper Archive, London

- *Blackburn Times*,
- *Bradford Observer*,
- *Darlington & Stockton Times, Ripon & Richmond Chronicle*,
- *Dublin Evening Mail*,
- *Edinburgh Evening News*,
- *Essex Herald*,
- *Illustrated London News*,
- *Illustrated Times*,
- *Manchester Journal, and General Advertiser*,
- *Morning Post*,
- *Nottinghamshire Guardian*,
- *Pall Mall Gazette*,
- *Sheffield Daily Telegraph*,
- *Shepton Mallet Journal*,
- *South Wales Daily News*,
- *The Daily News*,
- *The Derby Mercury*,
- *The Examiner*,
- *The Liverpool Mercury*,
- *The Manchester Courier and Lancashire General Advertiser*,

describes the good and the bad in Bosnia as she found them together. Many travelers in describing the Turks have an eye for the bad alone.” “The English Governess in Bosnia”, *Pall Mall Gazette*, 7. april 1877.

⁶⁸ *Pall Mall Gazette*, 7. april 1877.

- *The Norwich Mercury*,
- *The Norfolk Chronicle*,
- *The Norfolk Chronicle and Norwich Gazette*,
- *The Scotsman*,
- *The Times*,
- *Western Gazette*

National Archives of the United Kingdom, Foreign Office Archives, London

- FO 195/553,
- FO 195/625,
- FO 195/950,
- FO 195/1031,
- FO 195/1143,

Putopisi i knjige

- An English Lady (S. L. B.). 1877, *Reminiscences of Bosnia*, by an Holmes Library, London 1877.
- Gladstone, W E. 1876, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, Lovell, Adam, Wesson and Company, New York and Montreal 1876.
- MacColl, Malcolm. 1877, *The Eastern Question: its facts and fallacies*, Longmans, Green 1877.
- Mackenzie, G. Muir and Irby, A. P. 1865, *Notes on the South Slavonic Countries in Austria and Turkey in Europe*. William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1865.
- Mackenzie, G. Muir and Irby, A. P. 1867, *The Turks, the Greeks, and the Slavonas: Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*. London. Bell and Daldy 1867.
- Mackenzie, G. Muir and Irby, A. P. 1868, *Putovanje po slavenskim zemljama Turske u Evropi od Gdca Mjur Mekenzijeve i A. P. Irbijeve*, s engleskog preveo Č. Mijatović, Državna štamparija, Beograd 1868.
- Mackenzie, G. Muir and Irby, A. P. 1877, *Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe*, Volume I, Daldy, Isbister & Co., London 1877.

LITERATURA

- Anderson, Dorothy, 1966, *Miss Irby and Her Friends*. London: Hutchinson, 1966.
- Bourne, Kenet. 1970, *The Foreign Policy of Victorian England 1830-1902*, Clarendon Press, Oxford 1970.
- Čolović, Danica-Kaća / Čolović, Srđan. 2004, *Plemenita Mis Irbi: dobrotvorka srpskog naroda*, Srpsko kulturno društvo “Zora”, Knin-Beograd 2004.
- Eldem, Edhem. 2011, *The Ottoman Empire and Orientalism: An Awkward Relationship*, u: *After Orientalism: Critical Perspectives on Western Agency and Eastern Re-appropriations*, ed. Vatin, J. C. / Pouillon, F. (ed.), Brill, Leiden 2011, 89-102.
- Hadžiselimović, Omer, 1989, *Na vratima Istoka – Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka*, Veselin Masleša, Sarajevo 1989.
- Hadžiselimović, Omer. 1991, *Two Victorian Ladies in Bosnia, 1862-1875: G.M. Mackenzie and A.P. Irby*, u: *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travellers in the Balkans*, Allcock J. B. / Young A. (ed.), Berghahn, New York-Oxford 1991.
- Hammond, Andrew. 2010, *Memoirs of conflict: British women travellers in the Balkans*, *Studies in Travel Writing* 14 / 1, 2010, 57-75.
- *Imagining ‘the Turk’*. 2010, Jezernik, Božidar (ed.), Cambridge Scholar publishing, Cambridge 2010.
- Jelavich, Barbara. 1973, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870-1887*, Indiana University Press 1973.
- Knaplund, Paul. 1970, *Gladstone’s Foreign Policy*, Frank Cass & Co. LTD, London 1970.
- Larson, Tod E., 1995, *Discovering the Balkans: British travelers in Southeastern Europe, 1861-1911* (doktorska disertacija), University of Illinois at Urbana, 1995.
- Millman, Richard. 1979, *Britain and the Eastern Question 1875-1878*, Clarendon Press, Oxford 1979.
- Milošević, Borivoje. 2016, *Mis Adelina Irbi (1833-1911): jedan vijek od smrti srpske dobrotvorke*, u: *Ustanak Srba u Hercegovini i Bosni 1875-1878. godine: (povodom 140 godina od podizanja ustanka): zbornik radova*, Branković, Boško M. / Milošević, Borivoje (ed.), Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, Banja Luka 2016.
- Mirković, Petar. 1921, *Mis Adelina Pavlija Irbi, srpska dobrotvorka*, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1921,
- Radušić, Edin. 2013, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine*, Institut za istoriju, Sarajevo 2013.

- Radušić, Edin. 2015, Shaping British public opinion about the Bosnian Muslims during the Eastern Crisis 1875-1878, u: Bosnia and Herzegovina – Common History and Multicultural Atmosphere in the Balkans, Aydin, Mahir / Unver, Metin (ur.), International Balkan Annual Conference, Istanbul 2015, 176-187.
- Radušić, Edin. 2017, The Contrasting image of Ottoman rule and Muslims in Bosnia built in Britain during the late Ottoman period, Uluslararası Balkan tarihi ve kültürü sempozyumu 6-8 ekim 2016, Koyunci Askin (ed.), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları 2017, 333-341.
- Reid, James. 2010, Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse 1839-1878., Franz Ateiner Verlag, Stuttgart 2010.
- Savić, Ana. 2008, Intimate Antagonists: British Images of the Balkans, 1853-1914 (doktorska disertacija), University of California Riverside, 2008.
- Said, Edward W. 1999, Orientalizam, Zapadnjačke predožbe o Orijentu, Svjetlost, Sarajevo 1999.
- Todorova, Marija. 1999, Imaginarni Balkan, Biblioteka XX vek, Beograd 1999.

INTERNET STRANICE

- <https://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/kamberovic-konferencije-o-prvom-svjetskom-ratu-ce-bit/133401> (pristupljeno 15. 1. 2018).
- http://www.prosvjeta.com.ba/prosvjeta/bosanski/sekcije/mis_irbi.html (pristupljeno: 21. 1. 2018).
- <https://www.klix.ba/vijesti/bih/u-sarajevu-obiljezana-100-godisnjica-od-smrti-mis-irbi/110914148> (pristupljeno: 21. 1. 2018).

Edin Radušić

*Bosnians in Miss Irby Public Space Activities –
Universal or Particular Humanism?*

Summary

The article opens the question of the character of humanism in the work of Miss Adelina Pauline Irby in British public sphere, especially in the time of the Eastern Crisis of 1875-1878. The author, after analyzing Miss Irby's views on the oppressive position of Bosnian Christians and the violence over them, expressed in the British newspapers and in both editions of the book *Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe*, questioned whether Miss Irby's humanism was universal or was primarily limited to the Christian population of the Ottoman Balkans. He also opened the question of stigmatization of Bosnian Muslims in the anti-Turkish campaign led by the leader of English Liberal W. Gladstone, in which Miss Irby also participated. The author concluded that a created image of events in Bosnia and relations between Bosnian Muslims and Christians was highly monoperspective. The creators of such an image, including Miss Irby, did not care much about the suffering of the Muslim (of Slavic Muslims also) nor did they worry about the expected bad position of Slavic Muslims in new Balkan Christian states, which they advocated.